

„Ateis amerikoniai ir mus išvaduos“: naujas žvilgsnis į Lietuvos pokario visuomenę

„The Americans Will Come and Liberate Us“:
A New Perspective on Lithuanian Post-War Society

**Rec.: Regina Laukaitytė, Pokaris Lietuvoje. Belaukiant išlaisvinimo,
Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.**

Rūta Matimaitytė

Doktorantė
Lietuvos istorijos institutas
XX amžiaus istorijos skyrius
El. paštas: rmatimaityte@gmail.com

2022 m. pabaigoje Lietuvos istorijos instituto leidykloje buvo išleista nauja istorikės Reginos Laukaitytės knyga „Pokaris Lietuvoje. Belaukiant išlaisvinimo“¹, kuri Lietuvos viešojoje erdvėje kol kas yra sąlyginai mažai pastebėta ir apmąstyta². Nors panašios tematikos knygos, kaip antai istoriko Mariaus Ėmužio „Partizanė: Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose“, sėkmingai randa skaitytoją Lietuvos visuomenėje. Žvelgiant į pastarojo dešimtmečio Lietuvos istoriografijos ir istorinės atminties lauką akivaizdu – santykis su pokario epocha keičiasi. Istorikai vis labiau nevengia kelti naujų klausimų, aktualizuoja iki tol į atminties paraštes nustumtas visuomenės grupes³. Iš naujo permaštomas santykis ir su Klaipėdos krašto visuomenės socialine istorija, Antrojo pasaulinio

¹ Knygos leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba, Valstybinė lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programa, projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-17.

² Galima paminėti keletą pasirodžiusių publikacijų ir interviu apie R. Laukaitytės knygą: Kęstutis Girmius, „Belaukiant išvadavimo iš Vakarų“, in: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/kestutis-girmius-belaukiant-issvadavimo-is-vakaru.d?id=92651905>; Aurimas Švedas, „Homo cultus. Istoriko teritorija. Belaukiant išlaisvinimo ir mėginant apgauti sovietinę sistemą“, in: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000258147/homo-cultus-istoriko-teritorija-belaukiant-isslaisvinimo-ir-meginant-apgauti-sovietine-sistema>.

³ Pavyzdžiui, 2022 m. Ieva Balčiūnė apgynė daktaro disertaciją „Atsikratymas vaikais sovietmečio Lietuvoje: tėvai, valstybė ir nereikalingi vaikai“, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto doktorantas Antanas Terleckas tyrinėja Lietuvos kaimo sovietizacijos procesus ir kolchozų kūrimąsi, Lietuvos istorijos instituto doktorantė Rūta Matimaitytė rengia disertaciją apie pokario metais vykusią nelegalią vaikų imigraciją į Lietuvą.

karo metų pabaigoje ir pokario metais vykstant dramatiškiems visuomenės pokyčiams⁴. Šiame istorinių tyrimų lauke neabejotinai išsiskiria, o kartu ir randa vietą tarp kitų tyrimų istorikės R. Laukaitytės naujas, kitoks žvilgsnis į pokario laiką ir visuomenę.

Būtent visuomenė – autorės taikynys, ją ji tiria dviem pjūviais. Dėmesio centre yra pokario gyventojų lūkesčiai, siejami su viltimis gyventi nepriklausomoje valstybėje, ir jų bandymai slėpti ar kitaip maskuoti tikrąją tapatybę, siekiant išvengti galimų represijų ir tremties. R. Laukaitytės knygos branduolį sudaro trys skyriai, kuriuose nagrinėjamos gyventojų nuotaikos ir lūkesčiai dėl naujo karo ir išvadavimo, priverstų slapstytis gyventojų grupių tipologija ir jų kasdienybė, gyvenant, iš pirmo žvilgsnio, „nematomoje“ visuomenėje, sovietinio biurokratinio aparato bandymai kontroliuoti nelegaliai besislaps-tančią sovietinės visuomenės dalį. Autorė, užsimojusi tirti visuomenės politines nuojau-tas ir nuotaikas, kurios galėjo turėti įtakos jų apsisprendimui rinktis slaptą gyvenimą, pasitelkia nemenką pluoštą skirtingų šaltinių.

Istorikės tyrimas grindžiamas šia šaltinių baze: tiriamojo laikotarpio pagrindžio, išei-vijos spaudos ir „Amerikos balso“ radijo stoties įrašais, egodokumentais, žodiniais pasa-kojimais ir kitų autorių surinktais interviu⁵, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro apklausomis „Nusikaltimai žmogiškumai“, viešomis Lietuvos Respubli-kos teismų bylomis. Itin kritiškai knygos autorė vertina santykį su viena iš šaltinių gru-pe – užrašytais prisiminimais ir surinktais liudijimais po 1990 m. Pasak R. Laukaitytės, šios grupės liudijimai nėra patikimi: „Kai kurių jų turinyje nesunku atpažinti perskaitytų tekstų įtaką, kitur stebina autorių asmeninis dalyvavimas svarbiausiuose Lietuvos įvy-kiuose ir pasitaikančios loginės spragos.“⁶

Kritiškai knygos autorė vertina Lietuvos Respublikos įstatymą, pagal kurį nuo 1939–1990 m. okupacijų nukentėję asmenys, kreipdamiesi į teismą ir pateikę įrodymus, turi teisę įgyti šį statusą. Analizuodama vadinamųjų vilko vaikų⁷ ir kitų nelegaliai atvykusių asmenų (rusakalbių) atvejus sovietinėje Lietuvoje, autorė išreiškia dvejonę, ar vilko vai-kai, remiantis jų istorine patirtimi, turi teisę gauti nukentėjusio nuo okupacijų asmens statusą⁸. Jos nuomone, vilko vaikų istorija per daug favoritizuojama ir susiaurinama po-kario kontekste kitų grupių atžvilgiu (elgetaujančių lietuvių, rusakalbių ir romų)⁹. Viena

⁴ Plačiau žr. Sigita Kraniuskienė, Silva Pocytė, Ruth Leiserowitz, Irena Šutinienė, *Klaipėdos kraštas 1945–1960 m.: naujos visuomenės kūrimasis ir jo atspindžiai šeimų istorijose*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2019.

⁵ 2016–2018 m. projekto „Klaipėdos kraštas 1945–1960 m.: naujos visuomenės kūrimasis ir jo atspindžiai šeimų istorijose“ interviu bazė.

⁶ Regina Laukaitytė, *Pokaris Lietuvoje. Belaukiant išlaisvinimo*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 23.

⁷ Vilko vaikai – Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir pokario metais dėl kilusio masinio bado ir artimųjų šeimos narių netekties priversti pasitraukti asmenys, daugiausia vieniši nepilnamečiai vaikai, kurie buvo priversti pasitraukti iš buvusios Rytų Prūsijos.

⁸ Klinikinės psichologijos mokslininkė Danutė Gailienė knygoje *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos atžvilgiu* taip pat atkreipia dėmesį, kad šis įstatymas turi spragų. Pavyzdžiui, nukentėjusio asmens statusas nebuvo suteiktas Afganistano kare kariavusiems asmenims, kurių Lietuvoje buvo keli tūkstančiai. Plačiau žr. Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos atžvilgiu*, Vilnius: Tyto alba, 2008, p. 114.

⁹ R. Laukaitytė, *op. cit.*, p. 217.

iš jos pagrindinių išvadų – pavojai, kurie laukė nelegaliai migruojančių vaikų, buvo panašūs, tik vilko vaikų naratyvas Lietuvos atminties kultūroje atkūrus nepriklausomybę įsitvirtino kaip vienintelis pasakojimas į užmaršį nustumdamas kitų, panašių atminties grupių liudijimus. Nors R. Laukaitytės knygoje šios nelegaliai patekusių vaikų grupės atsiskleidžia ir pristatomos, pasitelkiant mažai iki tol aktualizuotus šaltinius, vienas iš šio poskyrio trūkumų – kad buvo atmesti žodinės istorijos būdu užfiksuoti trauminės atminties liudijimai. Šie atskleistų smurto ir prievartos naratyvus, kuriuos dažnai nutyli archyvuose esantys dokumentai.

Viena iš knygos stiprybių – bandymas nuodugniau pažvelgti į visuomenę ar jos dalį ir užduoti svarbų klausimą: kokie motyvai ir priežastys lėmė, kad dalis gyventojų rinkosi tam tikrą „neoficialų“ pogrindį, t. y. slapstymąsi, kaip pagrindinę išlikimo strategiją sovietinėje sistemoje. Toks žvilgsnis į visuomenę – vis dar gana naujas¹⁰. Įdomu, kad slapstymasis pokario laiku, kaip parodė R. Laukaitytės tyrimas, buvo būdingas itin skirtingoms grupėms, kurios slėpėsi tiek nuo realaus pavojaus, susijusio su trėmimais ir represijomis, tiek nuo netiesioginio pavojaus, kurį jautė nelegaliai be paso gyvenantys žmonės. Pagrindinė paskata žmonėms rinktis šį gyvenimo būdą, kai gyvenama pusiau ar visai nelegaliai, – išvadavimo ir naujo karo viltis, kurią iliustratyviai perteikia ir pasirinktas knygos viršelis, vaizduojantis ginkluotą Jungtinių Amerikos Valstijų kareivį Europos žemėlapiu fone. Vis dėlto sudėtinga pamatuoti ir tiksliai nustatyti pokario gyventojų slapstymosi motyvus: ar gyvenimas pilkojoje zonoje siejosi su tam tikru naivumu, tikintis staigių politinių permainių ir kliaunantis laikinos ir neapibrėžtos situacijos padėtimi, ar ir siekiu išvengti represijų ar kito pavojaus, o galbūt tai buvo kartu ir tendencinga sovietinės propagandos naratyvo dalis¹¹. Greičiausiai vieno atsakymo, žvelgdami į pokario visuomenę, nerasime.

Naujo karo vilties iliuzija – labiausiai kolektyvinį lietuvių atminties nervą dirginantis knygos skyrius. Išvadavimo siužetą, remiantis Vakarų radijo transliacijomis, yra tyrusi Inga Zakšauskienė. Ji išsamiai atskleidė ir dekonstravo visuomenėje paplitusį naujo pasaulinio ir karo bei išvadavimo mitą¹². Šiai problemai skirtas R. Laukaitytės knygos poskyris, deja, laikytinas silpniausia knygos vieta, kuriai pritrūko nuoseklesnės argumentacijos. Kaip pažymi Kęstutis Girnius: „Sunkiau nustatyti, kiek tikslus teiginys, kad Vakarai nieko nežadėjo. Neginčytina, kad būta tikinimų, kad išlaisvinimo diena artėja, kad sovietų sprespauda nebus amžina, 1952 m. respublikonų partija skelbė tikslą „išlaisvinti komunistų pavergtas tautas“, kalbėta apie teisėtą jų laisvės troškimą. Bet iš JAV valdžios nebūta tiesioginių pažadų arba įsipareigojimų.“¹³ Tikėjimą naujo karo viltimi

¹⁰ Galime paminėti kolektyvinę monografiją: Saulius Grybkauskas, Jūratė Kavaliauskaitė, Valdemaras Klumbys, Rytė Kukulskytė, Ainė Ramonaitė, Rūta Žiliukaitė, *Nematoma sovietmečio visuomenė*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015. Joje aprašoma, kaip sovietinio režimo sąlygomis egzistavo kitos neformalios ir neoficialios socialumo formos ir būdai.

¹¹ Pasak R. Laukaitytės, 1944–1953 m. Lietuvos pogrindyje galėjo būti atsidūrę apie 150 tūkst. žmonių (neškaičiuojant partizanų).

¹² Inga Arlauskaitė-Zakšauskienė, *Vilties desantas: JAV radijo transliacijos į Sovietų Lietuvą*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.

¹³ Kęstutis Girnius, „Belaukiant išvadavimo iš Vakarų“, in: <<https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/kestutis-girnius-belaukiant-ivadavimo-is-vakaru.d?id=92651905>>.

R. Laukaitytė pagrindžia atliktomis kitų šalių – Kanados, JAV ir Nyderlandų – gyventojų apklausomis, kurios parodė, kad ir minėtų šalių gyventojai tikėjo naujo karinio konflikto galimybe ir tai nebuvo gandas ar mitas, kuriuo tikėjo tik Vidurio Rytų Europos piliečiai.

Apibendrinant galima teigti, kad R. Laukaitytės atliktas tyrimas gali sudominti ne tik Lietuvos visuomenę, bet ir Vidurio Europos šalių mokslininkus ir visuomenę, kuriai pokaryje taip pat teko susidurti su itin dideliais sunkumais. Knygoje keliami klausimai, susiję su naujo karo grėsme ir Vakarų transliacijomis, padės užpildyti situacijos Lietuvoje istorinio pažinimo spragą. R. Laukaitytės nutapytas pokario visuomenės ir jos kasdienybės paveikslas padės skaitytojui suprasti, kad ne tik Antrasis pasaulinis karas, bet ir pokaris keitė žmonių tarpusavio ir visuomenės santykius, kai dalis jų gyveno tarsi dvigubą gyvenimą, pasirinkę slapstymąsi.